

М. А. Папоў, Н.І. Даічынская
**Медыцына Беларусі ў гады Вялікай Айчыннай вайны
(1941 – 1945 гг.)**

Ключевые слова: оккупация, геноцид, партизанское и подпольное движение, Белорусский медицинский институт, медаль Флоренс Найтингейл

В статье характеризуется положение медицины Беларуси в годы Великой Отечественной войны (1941–1945 гг.). На оккупированной территории немецкое руководство проводило политику геноцида. Подавляющее большинство медицинских работников Беларуси стали активными участниками партизанского и подпольного движения. Жертвуя своей жизнью, они помещали на лечение в больницы людей, преследуемых оккупационными властями, передавали бойцам сопротивления медицинские инструменты и лекарства, приходили на конспиративные квартиры или приезжали в леса и проводили сложнейшие операции, сражались в партизанских отрядах (выносили раненых с поля боя, уничтожали вражеские гарнизоны). Несмотря на трудности в развитии медицины Беларуси в годы оккупации, оно продолжалось в эвакуации в советском тылу, благодаря возобновлению деятельности в мае 1943 г. в Ярославле Белорусского медицинского института. Основную тяжесть оказания первой медицинской помощи и ухода за ранеными вынесли на себе медицинские сестры. Признанием подвига белорусских медсестер является награждение шести из них медалью Флоренс Найтингейл.

22 чэрвеня 1941 г. каля 4 гадзін раніцы без абвяшчэння вайны Германія распачала ваенныя дзеянні супраць Савецкага Саюза. Пачалася Вялікая Айчынная вайна, якая працягвалася 1418 дзён і завяршылася 9 мая 1945 г. Нягледзячы на гераічны супраціў савецкіх войскаў, напачатку верасня 1941 г. савецкая Беларусь была занята ваеннымі часткамі нацысцкай Германіі. На яе тэрыторыі быў усталяваны т.зв. «новы парадак» і пачаў педантычна ажыццяўляцца план «Ост», паводле якога права на існаванне ў якасці таннай працоўнай сілы давалася прыблізна 25% мірнага насельніцтва захопленых земляў. Астатнія 75% падлягалі знішчэнню ці высыланню, гэта значыць генацыду. Нямецкія акупацыйныя ўлады адразу ж адмовіліся ад правядзення сацыяльнай палітыкі ў адносінах да мясцовага насельніцтва. Аказанне медыцынскай і лекавай дапамогі стала платнай і недаступнай большасці з-за яе высокага кошту. Адначасова вялікая частка лячэбна-прафілактычных, навуковых і навучальных устаноў медыцынскага профіля была знішчана ці зачынена. Іх супрацоўнікі (асабліва габрэі па нацыянальнасці) былі пазбаўлены права аказання медыцынскай дапамогі ці забіты. Знішчэнне дасведчаных лекараў, санітарных і аптэкарскіх працаўнікоў прывяло да трагічнага становішча медыцыны на акупаваных тэрыторыях.

Для кіравання сістэмай аховы здароўя на тэрыторыі генеральнай акругі «Вайсрутэніан» (прыблізна трэцяй часткі даваеннай Беларусі) паводле распараджэнняў рейскамісара «Остланд» ад 17 кастрычніка 1941 г. была створана т.зв. «палата здароўя», галоўнай задачай, якой была недапушчэнне распаўсюджвання інфекцыйных захворванняў сярод асабовага склада нямецкіх

войскаў [7, с. 24]. У рамках яе рашэння акупацыйныя ўлады пайшлі на стварэнне «Цэнтральнага нацыянальнага аб'яднанага таварыства беларускіх лекараў» і «Аб'яднання беларускіх медыцынскіх сясцёр і акушэрак», якія павінны былі аб'яднаць у сваіх шэрагах пакінутых у жывых медыцынскіх працаўнікоў, якія пагадзіліся супрацоўнічаць з імі. З мэтай укамплектавання штатаў пакінутых лячэбна-прафілактычных устаноў акупацыйнымі ўладамі была зроблена спроба адкрыць Баранавіцкую і Мінскую медыцынскія школы, а таксама Магілёўскі медыцынскі інстытут. Баранавіцкая медыцынская школа пачала сваю дзейнасць 10 лютага 1942 г. Мінская – 15 студзеня 1943 г. Магілёўскі медыцынскі інстытут – увосень 1943 г. [1]. Яны адчувалі вострае запатрабаванне, як у прафесарска-выкладчыцкім складзе, так і студэнтах, бо супрацоўніцтва з нямецка-фашысцкімі ўладамі лічылася ганьбай, і было непрымальным для савецкіх людзей. Таму пераважная частка медыцынскіх працаўнікоў актыўна ўключылася ў антынямецкі рух супраціву. Лекары, якія працавалі ў дазволенах акупацыйнымі ўладамі лячэбна-прафілактычных установах, выдавалі партызанам медыцынскія даведкі, што з'яўлялася легальнай падставай для прыезду ў горад з мэтай ажыццяўлення сувязі з падпольнымі арганізацыямі, лячэбнымі ўстановамі і насельніцтвам. Працуючы ў шпіталях для ваеннапалонных, яны арганізоўвалі ўцёкі савецкіх салдатаў і афіцэраў. На свой страх змяшчалі на лячэнне ў грамадзянскія шпіталі, у якіх працавалі, пераследваемыя акупацыйнымі ўладамі, каб схаваць іх ад ганенняў і арыштаў. Перадавалі байцам супраціву медыцынскія прылады і лекі. Рызыкуючы жыццём, прыходзілі на канспірацыйныя кватэры ці прыязджалі ў партызанскія атрады і праводзілі ў палявых умовах складаныя аперацыі. Ваюючы ў партызанскіх атрадах, нароўні з іншымі байцамі са зброяй у руках удзельнічалі ў баявых аперацыях: выносілі параненых з поля бою, вывучалі падрыўную справу, прыёмы разведкі, спускалі пад адхон варожыя эшалоны з жывой сілай і тэхнікай, знішчалі акупацыйныя гарнізоны, ажыццяўлялі ахову шпіталяў і г.д. [4].

Правядзенне лячэбнай працы асабліва ў першыя гады вайны ўскладнялася недахопам медыкаментаў, медыцынскага інструментара і перавязачнага матэрыялу. Таму пры аказанні медыцынскай дапамогі лекарамі вельмі часта выкарыстоўваліся т.зв. «падручныя» матэрыялы. Для перавязак ужываліся прасціны, бялізна, аконныя фіранкі, замест ваты – мох. Імабілізацыя пашкоджаных канечнасцяў праводзілася з дапамогай дубцоў, кары дрэў. Настоі і адвары рыхтаваліся з мясцовых лекавых раслін і ягад. Пры лячэнні каросты і іншых скураных захворванняў з поспехам ужываўся тол, змяшаны з тлушчам. Дробна пацэртая карані дзівасіла, змяшаныя з салам, былі таксама добрым сродкам пры лячэнні каросты. Расплаўлены воск з алеем у выглядзе мазі даваў добры эфект пры лячэнні незагойных язваў. Клеевыя павязкі накладваліся з дапамогай смалы, растваранай у эфіры. Медыцынскія прылады замяняліся прымітыўнымі хатнімі прадметамі. У фондах Беларускага дзяржаўнага музея Вялікай Айчыннай вайны захоўваюцца матэрыялы пра тое, як лекары Шчаглоў і Котлер у партызанскім атрадзе «Барацьба» зрабілі ампутацыю галёнкі партызану М. Скакуну з дапамогай звычайнай папярочнай пілы, абеззаражанай над полымем вогнішча. Самаадданая лекар-партызанка М.В. Паўлавец паспяхова праводзіла складаныя аперацыі з дапамогай медыцынскіх кусачак, алюмініевай лыжкі і вострага сцізорыка. Праапераваныя раны зашывалі льнянымі ніткамі. У

якасці дэзінфікацыйнага і абязбольваючага сродку выкарыстоўвалі самагонку, радзей этылавы спірт. Ва ўмовах партызанскага жыцця, знаходзячыся ў асяроддзі суперніка, асобныя хірургі праводзілі складаныя аперацыі пры сур'ёзных аскепковых раненнях галавы з пашкоджаннем костак чэрапа і мазгавых абалонак. Безумоўна, медыцынская дапамога з'яўлялася больш эфектыўнай пры стацыянарным лячэнні параненых ці цяжкахворых партызан. Для гэтага з вясны 1942 г. у партызанскіх атрадах пачалі стварацца шпіталі. Першы шпіталь быў створаны ў траўні 1942 г. у п. Пудаць Суражскага (зараз Віцебскага) раёна Віцебскай вобласці ў Першай Беларускай партызанскай брыгадзе бацькі Міная (М.Ф. Шмырова). Менавіта пры партызанскіх шпіталях з мэтай ліквідацыі недахопу сярэдняга і малодшага медыцынскага персанала арганізоўваліся курсы па падрыхтоўцы медсясцёр з тэрмінам навучання ад 1 да 3 месяцаў.

Дапамогу ў паляпшэнні медыцынскага забеспячэння партызанскіх злучэнняў аказвалі медыка-санітарныя службы Цэнтральнага штаба партызанскага руху (на чале з наркамам аховы здароўя БССР М.І. Каваленкам) і Беларускага штаба партызанскага руху (на чале з І.А. Інсаравым), змешчаныя ў Маскве [8].

У цэлым, праца медыцынскіх працаўнікоў партызанскіх фармаванняў з'яўлялася досыць эфектыўнай. Па афіцыйных дадзеных санітарнага аддзела Беларускага штаба партызанскага руху, 78,4% параненых партызан была вернута ў строй, 15,8% – эвакуявана ў тыл, 3,4% – памерла, 2,4% – прызнана інвалідамі. У структуры раненняў першае месца займалі раненні канечнасцяў – 77,6% (з іх 40,7% – раненні ніжніх канечнасцяў, 36,9% – верхніх); далей ішлі раненні грудзей, жывата, хрыбетніка, таза. Эфектыўнай была і тэрапеўтычная дапамога: 99,5% хворых партызан акрыяла, 0,3% эвакуявана ў тыл, памерла – 0,2%. У структуры захворвання пераважалі хваробы скуры і інфекцыйныя захворванні [8].

З пачаткам вызвалення Беларусі ўвосень 1943 г. перад лекарамі партызанскіх атрадаў паўстала новая задача папярэджання распаўсюджвання эпідэмічных захворванняў. Справа ў тым, што ўвосень 1943 г. нямецкія акупацыйныя ўлады фактычна пачалі ажыццяўляць «бактэрыялагічную вайну» ў прыфрантавых усходнебеларускіх землях. З Магілёва ў партызанскія зоны была мэтанакіравана вывезена група сыпнатыфозных хворых, мясцоваму насельніцтву была раздадзена партыя заражаных коўдраў і бялізны. У выніку ў заходняй частцы Магілёўскай вобласці адбыўся буйны выбліск сыпнога тыфа [5]. Былі заражаны таксама зняволеныя канцэнтрацыйных лагераў, бліжэй усяго змешчаных да паласы савецка-нямецкага фронту. Так, у раёне мястэчка Азарычы (Калінкавіцкага раёна Гомельскай вобласці) напачатку сакавіка 1944 г. былі створаны 3 лагеры смерці, у якіх было звезена больш 50 тыс. жанчын, старых і дзяцей. Больш за 2 тыс. з іх былі мэтанакіравана заражаны сыпным тыфам і вострымі інфекцыйнымі захворваннямі. Таму, калі 18–19 сакавіка 1944 г. войскі 65-й арміі 1-га Беларускага фронту вызвалілі Азарычы, у жывых засталася толькі 33.480 чалавек (з іх – 15.960 дзяцей ва ўзросце да 13 гадоў). Падобнага тыпу лагеры смерці былі створаны ў чэрвені 1944 г. на ўсходнім беразе Дняпра ў раёне Магілёва (у ім знаходзіліся звыш 3 тыс. мірных жыхароў, сагнаных з найблізкіх населеных пунктаў), а таксама паўднёва-усходней Віцебску (з якога ваярамі 3-га Беларускага фронту была вызвалена каля 8 тыс. мірных жыхароў). Нямецкае камандаванне спадзявалася тым самым, што падчас вызвалення інфекцыйныя

захворванні распаўсюдзяцца сярод савецкіх войск і, прынамсі, затрымаюць іх наступ. Крыніцы вады былі афіцыйна падзелены на тыя, якімі карысталіся немцы, і тыя, у якіх дазвалялася браць ваду мясцоваму насельніцтву. Пры гэтым частка з іх была заражана атрутнымі рэчывамі [9]. Улічваючы пагаршэнне эпідэміялагічнага становішча на ўсходзе Беларусі, медыцынскія працаўнікі партызанскіх атрадаў сталі праводзіць прафілактычную працу па папярэджанні распаўсюджвання інфекцыйных захворванняў: арганізоўвалі прафілактычныя прышчэпкі, кантралявалі санітарны стан тэрыторыі дыслакацыі атрадаў, праводзілі рэгулярныя агляды байцоў, настаялі на дэзінфекцыі асабістых рэчаў (асабліва адзежы). Вялікае значэнне ў прафілактычных мерапрыемствах, накіраваных супраць распаўсюджвання эпідэмічных захворванняў, мела будаўніцтва лазняў і дэзінфекцыйных камер (якімі карысталіся як партызаны, так і мірнае насельніцтва). У агульным комплексе аздараўленчых мерапрыемстваў бачнае месца пачала займаць санітарна-асветная праца, як сярод партызан, так і мясцовага насельніцтва. Выкарыстоўваючы рукапісныя часопісы і баявыя ўлёткі, лекары выступалі з прапагандай санітарна-гігіенічных і медыцынскіх ведаў: распавядалі пра сімптомы і метады лячэння сыпнога тыфа, гігіену адзежы і абутку, асабістую гігіену, аб ачыстцы вады, прафілактыцы інфекцыйных і прастудных захворванняў. Сіламі лекараў і сярэдніх медыцынскіх працаўнікоў выпускаліся «Баявыя лісткі», прысвечаныя тым ці іншым захворванням і мерам барацьбы з імі [6].

Найболей вядомымі лекарамі – удзельнікамі падпольнага і партызанскага руху на тэрыторыі Беларусі з'яўляюцца прафесары Яўген Уладзіміравіч Клумаў, Пётр Міхайлавіч Буйко, Іван Андрэевіч Вятохін, лекары Дзмітры Савельевіч Рыдлеўскі, Надзея Вікенцьеўна Хатчанка, студэнткі Надзея Траян і Надзея Маісеева, правізар Ларыса Фёдараўна Густарнік-Ларына.

Прафесар Яўген Уладзіміравіч Клумаў (падпольны псеўданім «Самарин») (1886–1944) працаваў у гады акупацыі ў 1-м (цяпер 3-м) клінічным шпіталі г. Мінска. У верасні 1941 г. праз супрацоўніцу лякарні Вікторыю Рубец навукоўцу атрымалася звязацца з Мінскім падпольным гаркамам КП(б)Б. Неўзабаве ён стварыў і ўзначаліў у лякарні падпольную групу, у якую ўваходзілі Д. Рыдлевский, М. Уладек, В. Рубец, В. Шыкаўка і інш. Яна распаўсюджвала зводкі «Саўінфармбюро», аказвала партызанам дапамогу медыкаментамі, перавязачным матэрыялам і прыладамі. Пад выглядам хворых шпіталізаваліся тыя, хто патрапіў у спісы «остербайтараў» для адпраўкі ў Германію. Дзве тысячы чалавек, якія афіцыйна былі занесены ў спісы «памерлых», былі перапраўлены да партызанаў. Сам прафесар Я.У. Клумаў аказваў медыцынскую дапамогу падпольшчыкам і партызанам на канспірацыйных кватэрах, а таксама патаемна выязджаў у партызанскія атрады. Выконваючы даручэнне Мінскага падпольнага гаркама, ён арганізаваў 5 партызанскіх лазарэтаў, абсталяваўшы іх медыцынскім абсталяваннем. Пра дзейнасць падполля стала вядома гестапа. 8 сакавіка 1944 г. прафесар Я.У. Клумаў быў арыштаваны прама ў аперацыйнага стала. Шантажом і угаворамі гестапа спрабавала завербаваць яго ў якасці свайго агента. На прапанову следчых 67 летні прафесар адказаў: «Не! Я памру як чалавек!». У сакавіку 1944 г. яго разам з жонкай адправілі ў машыне-душагубцы ў лагер смерці «Трасцянец» пад Мінскам [10, с. 173].

Прафесар Пётр Міхайлавіч Буйко (1895–1943) у першыя дні вайны пайшоў добраахвотнікам на фронт, быў паранены, патрапіў у палон, але здолеў збегчы, працаваў у лякарні, ратаваў жыццё параненым савецкім байцам і камандзірам. З 1943 г. ваяваў у партызанскім атрадзе. Быў схоплены фашыстамі і пасля жорсткіх катаванняў быў забіты.

Прафесар Іван Андрэевіч Вятохін у гады Вялікай Айчыннай вайны працаваў у электракардыаграфічным кабінце. Яму нярэдка атрымоўвалася даць ілжывае зняволенне пра наяўнасць тых ці іншых захворванняў [10, с. 174].

Дзмітры Савельевіч Рыдлеўскі працаваў лекарам у рэнтгенабінце чыгуначнай лякарні. Звязаўшыся з мінскай падпольнай арганізацыяй ён праз сувязных адпраўляў медыкаменты ў партызанскія атрады, аказваў дапамогу параненым партызанам. У жніўні 1942 г. пайшоў у партызанскую брыгаду «Штурмавая», у якой арганізаваў шпіталь. Па яго прапанове на базе шпіталя быў створаны партызанскі атрад ім. П.К. Панамарэнка. Частка партызан займалася гаспадарчымі справамі і наглядам за параненымі, а астатнія – баявой і дыверсійна-падрыўной дзейнасцю [10, с. 173–174].

Надзея Вікенцьеўна Хатчанка ў гады акупацыі працавала ў 2-ім клінічным шпіталі прыбіральшчыцай рэнтгенаўскага кабінета. Быўшы кваліфікаваным рэнтгеналагам, яна пераконвала нямецкага ўрача ў наяўнасці ў пацыента якіх-небудзь захворванняў (напрыклад, міліярных сухот). Часам ёй атрымоўвалася замяніць толькі што знятую плёнку на падрыхтаваны загадзя здымак з сухотным працэсам ці іншай паталогіяй [10, с. 177].

Студэнтка 2 курсу лячэбнага факультэта Мінскага медыцынскага інстытута Надзея Траян у гады Вялікай Айчыннай вайны была сувязной, разведчыцай і медсястрой партызанскай брыгады «Дзядя Коля». 22 верасня 1943 г. сумесна з Е.Г. Мазанік і М.Б. Осіпавай яна ўдзельнічала ў паспяховай аперацыі «Адплата» па ліквідацыі гаўляйтара Беларусі В. Кубе [10, с. 178].

Студэнтка 1 курсу Мінскага медыцынскага інстытута Надзея Маісеева, застаўшыся ў акупіраваным Мінску, уладкавалася на працу пакаёўкай да намесніка генеральнага камісара Беларусі Ф. Фрайтага. У верасні 1943 г. яна ўвайшла ў склад адмысловай партызанскай групы «Юры», у задачу якой уваходзіла ліквідацыя наступніка В. Кубе на пасадзе генеральнага камісара – К. Готберга і яго намесніка Ф. Фрайтага. Але бомба, усталяваная ёю ў печы гасцінай была выяўлена нямецкай службай бяспекі (СД). Пасля палутарамесячнага расследавання была павешана ў Лошыцкім парку [10, с. 178].

Правізар Ларыса Фёдараўна Густарнік-Ларына ў гады акупацыі ўзначальвала мінскую аптэку № 2 (на Мопраўскай вуліцы), якая стала найважным цэнтрам забеспячэння партызан медыкаментамі. 24 мая 1943 г. разам з групай У.Д. Шацько яна вывезла да партызанаў тры вазы медыкаментаў і перавязачных матэрыялаў (на агульную суму больш за 200 тыс. руб.)

За подзвігі ў ваенны час 6 медыцынскіх сясцёр Беларусі былі ўзнагароджаны медалем Флорэнс Найцінгейл – гэта Зінаіда Тусналобава–Марчанка, Яўгенія Шаўчэнка, Марыя Гарачук, Соф'я Голухова, Кацярына Сірэнка і Соф'я Кунцэвіч. Зінаіда Міхайлаўна Тусналобава–Марчанка (1920–1980) вынесла на сабе з поля бою 128 параненых салдатаў і афіцэраў. У лютым 1943 г. пад час бою за станцыю Гаршковае Курскай вобласці была цяжка паранена. Была знойдзена на другія суткі вяртаючыміся з задання разведчыкамі. Змагаючыся за жыццё дзяўчыны,

лекары зрабілі ёй 8 аперацый, падчас якіх прыйшлося ампутаваць ногі і рукі. Пасля акрыяння яна знайшла ў сабе духоўныя сілы: навучылася хадзіць, пісаць, больш таго, вярнуўшыся ў Полацк яна нарадзіла і выхавала двух сыноў. Яўгенія Максімаўна Шаўчэнка вынесла на сабе з поля бою 139 параненых партызан. Марыя Апанасаўна Гарачук вынесла з поля бою 146 параненых байцоў, была двойчы паранена і кантужана, 35 раз здавала кроў прамым пераліваннем. Соф'я Васільеўна Голухова ў кастрычніку 1942 г. падчас баёў пад г. Белы (Тульская вобл.) за 2 дня вынесла з поля бою 40 параненых салдатаў і афіцэраў. На трэці дзень была сама цяжка паранена ў рукі і ногі. Наіпрацягу двух наступных гадоў знаходзілася на лячэнні. Ёй ампутавалі левую руку і правую нагу, рэзекавалі правы локцевы сустаў. Кацярына Яхімаўна Сірэнка за адны суткі 18 мая 1943 г. падчас баёў за Смаленск аказала першую дапамогу і вынесла з поля бою больш за 30 параненым байцам. Соф'я Адамаўна Кунцэвіч за гады вайны вынесла з поля бою больш 200 параненых байцоў.

Нягледзячы на цяжкасці, якія выпрабавала медыцына Беларусі ў гады акупацыі, яна працягвала сваё развіццё ў эвакуацыі, у савецкім тыле [2].

22 чэрвеня 1941 г. з народнага камісарыята аховы здароўя СССР па тэлефоне была перададзена распараджэнне ўсім вышэйшым медыцынскім навучальным установам краіны (у т.л. Мінскаму і Віцебскаму дзяржаўным медыцынскім інстытутам) выдаць студэнтам 5 курсу дыпломы ўрачоў незалежна ад паспяховасці здачы дзяржаўных іспытаў, а студэнтам 4 курсу – пасведчанні заўряд-урача, што дазвалялі займаць медыцынскія пасады да канца вайны. Мінскі і Віцебскі медыцынскія інстытуты прыпынілі сваю дзейнасць і пачалі падрыхтоўку да эвакуацыі. Аднак, улічваючы запатрабаванні фронту ў дасведчаных лекарах, большасць з прафесарска-выкладчыцкага складу былі або пакліканы ў войска, або рассяроджаны па эвакуашпіталях, або размеркаваны па кафедрах іншых медыцынскіх інстытутаў краіны. Таму першапачаткова сваю дыдактычную дзейнасць Мінскі і Віцебскі медыцынскія інстытуты ў эвакуацыі не пачалі і аднавілі яе толькі 27 мая 1943 г., калі ў адпаведнасці з пастановай урада ў Яраслаўлі быў створаны Беларускі медыцынскі інстытут. Яго дырэктарам быў прызначаны прафесар Захар Кузьміч Магілёўчык (1895–1975). Той здолеў да канца 1943 г. прыцягнуць да правядзення заняткаў 18 прафесараў, 6 дацэнтаў, 6 старэйшых выкладчыкаў і 23 асістэнта, як з ліку былых супрацоўнікаў Мінскага і Віцебскага медыцынскіх інстытутаў (І.М. Перэльмана, І.М. Верткіна, Д.М. Голуба, С.М. Дробных, В.І. Акермана, Е.В. Корчыца, В.А. Лявонава, М.Л. Выдрына і інш.), так і працаўнікоў мясцовых ВУНУ, шпіталяў, лабараторый, школ. Пад інстытут былі аддадзены два будынкі ў цэнтры Яраслаўля па вул. Рэвалюцыйнай, занятыя раней эвакуашпіталем (зараз тут месціцца галоўны корпус Яраслаўскай медыцынскай акадэміі). 1 кастрычніка 1943 г. да заняткаў прыступілі 665 студэнтаў усіх пяці курсаў лячэбнага факультэта. Ужо ў студзені 1944 г. студэнты 4 курсу былі накіраваны ў рамках вытворчай практыкі ў вызваленныя раёны Беларусі (Хоцімскі і Крычаўскі) для барацьбы з сыпным тыфам. У Яраслаўлі Беларускі медыцынскі інстытут здолеў ажыццявіць толькі адзін выпуск (47 урачоў). Улетку 1944 г. пасля вызвалення ўсёй тэрыторыі Беларусі інстытут быў рээвакуаваны ў Мінск [3].

Такім чынам, у гады Вялікай Айчыннай вайны (1941–1945 гг.) на акупіраванай савецкай тэрыторыі (у т.л. Беларусі) нямецкімі кіраўніцтвам праводзілася

планамерная палітыка генацыду. Створаная ў міжваенны перыяд сістэма аховы здароўя была разбурана. Дзейнасць нешматлікіх лячэбна-прафілактычных устаноў і спробы іх кадравага забеспячэння былі абумоўлены бояззю акупацыйных улад распаўсюджвання эпідэмічных захворванняў сярод нямецкіх войск. Ва ўмовах акупацыі перад медыцынскімі працаўнікамі стаў выбар паміж супрацоўніцтвам (калабарацыя) з новымі ўладамі і супрацівам праводзімай імі палітыкі. Пераважная большасць медыцынскіх працаўнікоў Беларусі абралі апошняе і сталі актыўнымі ўдзельнікамі партызанскага і падпольнага руху. Ахвяруючы сваім жыццём, яны змяшчалі на лячэнне ў шпіталях праследуемых акупацыйнымі ўладамі, перадавалі байцам супраціву медыцынскія прылады і лекі, прыходзілі на канспірацыйныя кватэры ці прыязджалі ў лясы і праводзілі хірургічныя аперацыі, ваявалі ў партызанскіх атрадах (выносілі параненых з поля бою, знішчалі варожыя гарнізоны). Сярод іх ганаровае месца займаюць імёны Яўгенія Клумава, Пятра Буйко, Івана Вятохіна, Дзмітрыя Рыдлеўскага, Надзеі Хатчанка, Надзеі Траян, Надзеі Маісеевай, Ларысы Густарнік-Ларынай. Асноўны цяжар аказання першай медыцынскай дапамогі і нагляду за параненымі вынеслі на сабе медыцынскія сёстры. Прызнаннем подзвігу беларускіх медсясцёр з'яўляецца ўзнагароджанне шасці з іх медалем Флорэнс Найцінгейл (Зінаіды Тусналобавай-Марчанкі, Яўгеніі Шаўчэнка, Марыі Гарачук, Соф'і Галуховай, Кацярыны Сірэнка і Соф'і Кунцэвіч). Нягледзячы на цяжкасці ў развіцці медыцыны Беларусі ў гады акупацыі, яно працягвалася ў эвакуацыі ў савецкім тыле, дзякуючы аднаўленню дзейнасці ў маі 1943 г. у Яраслаўлі Беларускага медыцынскага інстытута.

Літаратура

1. Andriušis, A. Mogiliovo medicinos institutas Naujojoje Vilnioje / A. Andriušis, E. Tiščenka // Vilniaus psichiatrijos klinikos istorija ir gydytojų mokslinė veikla 1903–1993 m. Vilnius, 1993. P. 101–107. Андрушыс, А. Магілеўскі мэдычны інстытут у Новай Вільні / А. Андрушыс, Я. Цішчанка // Рунь. 27 студзеня. 2000. С. 5. Андрушыс, А. Медыцынскі інстытут у Магілеве і Нова-Вільне 1943–1944 гг. / А. Андрушыс, Я. М. Цішчанка // Medicinos istorijos klausimai. Kaunas, 1993. P. 9–11. Мойсеенок, А. Г. Профессиональное медицинское образование на территории Беларуси в период оккупации (1942–1944) / А. Г. Мойсеенок, Ё. Шлоотц // Медицина Беларуси XX века: тез. докл. VIII респ. науч. конф. по истории медицины (29–30 окт. 1998; Витебск) / Министерство здравоохранения Республики Беларусь, Белорусская Академия медицинских наук, Белорусское научное общество историков медицины; редкол.; Э. А. Вальчук (гл. ред.) и др. Минск, 1998. С. 109–110.
2. Вахрушев, В. Н. Выпускники Минского медицинского института на фронтах Великой Отечественной войны / В. Н. Вахрушев // Здравоохранение Белоруссии. 1987. № 5. С. 3–5.
3. Ерегина, Н. Т. Деятельность белорусских медицинских вузов в эвакуации в годы Великой Отечественной войны / Н. Т. Ерегина // Материалы XI Республиканской научной конференции по истории медицины и фармации. Витебск. 3 ноября 2009 г. / Редкол.: Э. А. Вальчук, Е. М. Тищенко (отв. ред.) и

- др.; Министерство здравоохранения Республики Беларусь, Белор. науч. о-во историков медицины, Респ. музей истории медицины Беларуси, Белорус. ассоц. социал-гигиенистов и организаторов здравоохранения. Минск: РНМБ, 2009. С. 133–134.
4. Козел, Д. А. Медико-санитарная служба Белорусского штаба партизанского движения и ее деятельность по организации медицинской помощи партизанам Беларуси в годы Великой Отечественной войны / Д. А. Козел, Т. Н. Саевич // Военная медицина. 2009. № 4. С. 145–149.
  5. Мордачев, И. П. Становление и развитие медицинской службы партизанских соединений Могилевской области в годы Великой Отечественной войны / И. П. Мордачев // Медицина Беларуси XX века: тез. докл. VIII респ. науч. конф. по истории медицины (29–30 окт. 1998; Витебск) / Министерство здравоохранения Республики Беларусь, Белорусская Академия медицинских наук, Белорусское научное общество историков медицины; редкол.; Э. А. Вальчук (гл. ред.) и др. Минск, 1998. С. 110–112.
  6. Пилипцевич, Н. Н. Организация медицинской помощи в оккупированной Белоруссии (1941–1944 гг.) / Н. Н. Пилипцевич, К. Н. Анищенко, М. К. Зубрицкий // Здравоохранение Беларуси. 1995. № 5. С. 45–46.
  7. Тищенко, Е. М. Здравоохранение Белоруссии в годы Великой Отечественной войны: монография / Е. М. Тищенко; Министерство здравоохранения Республики Беларусь; Гродненской государственной медицинский университет. Гродно: ГрГМУ, 2009. 193 с.
  8. Федоров, С. Е. Медицинское обеспечение партизанских отрядов в период Великой Отечественной войны 1941–1945 гг. / С. Е. Федоров, К. А. Федоров, Н. А. Фролов // Военная медицина. 2008. № 4. С. 118–122.
  9. Фролов, Н. А. Белорусская стратегическая наступательная операция «Багратион» и ее медицинское обеспечение / Н. А. Фролов, О. В. Шалагин, К. А. Федоров // Военная медицина. 2009. № 3. С. 150–154. Фролов, Н. А. Военная медицина в Великой Отечественной войне (первый период). Сообщение 1 / Н. А. Фролов // Военная медицина. 2008. № 1. С. 112–116. Фролов, Н. А. Военная медицина в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (второй период) (Сообщение 2) / Н. А. Фролов // Военная медицина. 2008. № 2. С. 126–128. Фролов, Н. А. Военная медицина в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. (третий период). Сообщение 3 / Н. А. Фролов // Военная медицина. 2008. № 3. С. 119–123.
  10. Шишко, Е. И. Минский ордена Трудового Красного Знамени государственный медицинский институт (к 70-летию) / Е. И. Шишко, А. А. Ключарев, А. И. Кубарко. Минск: Вышэйшая школа, 1991. 192 с.

[1] Вызваляліся ад аплаты за медыцынскую дапамогу асобы, якія адкрыта супрацоўнічалі з акупацыйнымі ўладамі (калабарацыяністы, напрыклад, чальцы фашыскай нацыяналістычнай арганізацыі «Беларуская народная самапомач»). Для дзяцей былі ўсталяваны мінімальныя палёгкі на атрыманне медыцынскай дапамогі. Улічваючы эпідэміялагічную небяспеку для асабовага склада акупацыйнага гарнізона г. Мінска лячэнне ў Мінскім інфекцыйным шпіталі было бясплатным. Увосень 1941 г. у Мінску 1 койка-дзень каштаваў 5 рублёў, разовае ўжыванне медыцынскіх слоікаў, гарчычнікаў, кампрэсаў, ін'екцыі,

фізіятэрапеўтычныя працэдуры – 2, узважванне груднога дзіцяці – 1 рубель, агульны аналіз крыві – 15 рублёў, макроцця, страўнікавага соку – 10, астатнія аналізы – па 5 рублёў. Накладанне гіпсавай павязкі на плячо (ці галёнка) каштавала 15 рублёў (у 1942 г. – 25 рублёў), рэнтгеназкапія страўніка, грудной годкі, кішачніка – 10. Наведванне лекара на хаце каштавала 12 рублёў. За правядзенне прафілактычных прышчэпак былі ўсталяваны наступныя расцэнкі: супраць шаленства – 3 рубля, выдача дызентэрыйнага бактэрыяфага – 6, адзін флакон супрацьдыфтэрыйнай сывороткі каштаваў 1500–2000 рублёў.

Медыцынская дапамога з 19.00 да 8.00 не аказвалася.

[1] Іх будынкі былі перароблены пад жаўнерні, засценкі гестапа, адміністрацыйныя ўстановы і нават пад месцы забаўкі нямецкіх салдатаў. Шэраг лячэбна-прафілактычных устаноў акупанты занялі пад нямецкія шпіталі (напрыклад, карпусы бабруйскай гарадской і мінскай 2-ой савецкай лякарань). У выніку ў адной толькі Мінскай акрузе напачатку 1942 г. мелася менш, чым да акупацыі, лякарань – у 5 разоў, медычных участкаў – у 3, фельчарска-акушэрскіх пунктаў – у 9 разоў.

[1] Усяго за гады акупацыі ад рук акупацыйных улад на тэрыторыі Беларусі загінула каля 2 тыс. медыцынскіх працаўнікоў.

[1] Было прынята 180 чалавек з планам вучобы на два семестра (па 18 тыдняў) для агульнай падрыхтоўкі. Педагагічны склад налічваў 33 выкладчыка.

Узначальвалі школу В. Вайтэнка, Я. Малецкі і Л. Гарошка. У канцы 1942 г. у школе ажыццяўлялася падрыхтоўка медыцынскіх сясцёр, акушэрак, аптэкараў і іх памагатых, пачалося выкладанне ў групах ветэрынарных і зубных лекараў [1].

[1] Было прынята 30 чалавек. Дырэкцыю Мінскай медыцынскай школы ўзначалілі лідары Беларускай народнай самапоіачы І.А. Ермачэнка і Я. Станкевіч. Меркавалася падрыхтоўка на працягу 2–3 гадоў фельчараў, акушэраў, медсясцёр, зубных лекараў і памагатых аптэкараў [1].

[1] У ліпені 1944 г. у ім навучалася медыцыне каля 100 чалавек, а першы выпуск склаў 32 чалавека. Падчас правядзенні савецкімі войскамі Беларускай наступальнай аперацыі «Баграціён» інстытут быў эвакуяваны ў Нова-Вільню, затым у Равіч і Ютэрборг [1].

[1] Пры гэтым іх лік увесь час павялічваўся. Так, калі на 1 студзеня 1942 г. у партызанскіх злучэннях налічвалася ўсяго 6 лекараў, то ўжо праз два гады (1 студзеня 1944 г.) у партызанскіх атрадах Беларусі іх было 538, а да 23 чэрвеня 1944 г. (пачатку аперацыі «Баграціён») – 570 (не лічачы 2095 фельчараў і медыцынскіх сясцёр) [4].

[1] Звычайна ў партызанскіх брыгадах арганізаваліся шпіталі на 15–20 коек, а ў злучэннях – да 100 [4].

[1] У ім амбулаторна прымалі да 50 чалавек у суткі. Існавалі асобныя палаты для інфекцыйных хворых, аптэка. У шпіталі працавала тры высокакваліфікаваных лекара. Галоўным урачом быў С.Я. Штэмпель.

[1] Лагеры ўяўлялі сабою рэдкалесныя забалочаныя тэрыторыі, абнесеныя калючым дротам. Падыходы да іх былі замінаваны. Па перыметры ўсталяваны кулямётныя вышкі. Людзі месціліся на зямлі. Якія-небудзь пабудовы адсутнічалі, элементарных прыстасаванняў для жылля не было. Будаваць буданы, разводзіць вогнішчы катэгарычна забаранялася. У лагерах людзей нічым не кармілі, не давалі пітнай вады. Вязні не атрымлівалі ніякай медыцынскай дапамогі. Кожны

дзень, а тым больш ноч, уносілі сотні чалавечых жыццяў. Нябожчыкі заставаліся непахаванымі.

[1] За ўвесь перыяд партызанскага руху супраць сьпного тыфа прышчэпку атрымаў кожны дзясяты, а супраць страўнікава-кішачных інфекцыйных захворванняў – кожны восьмы партызан [43, с. 31].

[1] Так, за 1943 г. і першую палову 1944 г. было праведзена 5.670 заняткаў і гутарак з партызанамі і мясцовым насельніцтвам.

[1] выпускнік факультэта прыродазнаўчых навук Казанскага ўніверсітэта. З 1926 па 1935 г. заведваў кафедрай фізіялогіі Пермскага ўніверсітэта; дырэктар НДІ тэарэтычнай і клінічнай медыцыны АН БССР. У 1935 г. пераехаў у Беларусь. У 1935-1936 гг. узначальваў кафедру фізіялогіі чалавека і жывёл біялагічнага факультэта БДУ, у 1936-1952 гг. – кафедру звычайнай фізіялогіі Мінскага медыцынскага інстытута. У 1936г. арганізаваў і ўзначаліў Беларускае таварыства фізіёлагаў, біяхімікаў і фармаколагаў, нязменным старшынёй якога ён быў да 1959 г. Менавіта І.А. Вятохін апісаў феномен кругавой узрушанасці ў цягліцавым кольцы (правобраз re-entry).

[1] перад вайной працаваў хірургам ва 2-ім савецкім (клінічным) шпіталі г. Мінска і асістэнтам кафедры анатоміі Мінскага медінстытута.

[1] Пасля вайны Н.В. Траян скончыла 1-й Маскоўскі медыцынскі інстытут (1947). Працавала дырэктарам НДІ санітарнай асветы і дацэнтам кафедры хірургіі 1-га ММІ.

[1] Медаль Флорэнс Найцінгейл быў заснаваны ў 1912 г. Міжнароднай канферэнцыяй Чырвонага Крыжа і ўручаецца дыпламаваным медыцынскім сёстрам за адмысловыя самаадданія ўчынкі ў стаўленні да хворых людзей у мірны ці ваенны час, маральныя і прафесійныя якасці, гуманізм і літасць. Прысуджэнне медалю адбываецца 1 раз у 2 гады. З 1912 г. яе атрымала каля 1.200 медыцынскіх сясцёр, у т.л. 7 беларускіх (акрамя 6 вышэйназваных медсясцёр – удзельніц Вялікай Айчыннай вайны, у 2009 г. за беззапаветнае служэнне прыкаваным да пасцелі самотным людзям ёю была ўзнагароджана медыцынская сястра літасці Беларускага таварыства Чырвонага Крыжа Ніна Блізнюк).

[1] нарадзілася ў в. Шаўцова каля Полацка. Перад вайной жыла ў г. Ленінск-Кузнецк Кемераўскай вобл., дзе працавала лабарантам-хімікам трэста «Ленінсквугаль». У 1942 г. пасля заканчэння школы медсясцёр была накіравана на фронт. 11 ліпеня 1942 г. упершыню ўдзельнічала ў баях за Варонеж у якасці санінструктара 7-й роты 849 стралковага палка 303 стралковай дывізіі 60 арміі Варонежскага фронту. Бесперапынна знаходзілася на перадавой 249 дзён і начэй. У адным з лістоў з фронту яна напісала: «Дарагая мама, брацік Жэнька. Пішу вам з варонежскай падпаленай зямлі. Калі б вы ведалі, што тут дзеецца. Днём і ўначы енчыць зямля... За кожны метр зямлі ідзе крывавая бітва... За 3 дня баёў вынесла з пекла 40 байцоў. Адкуль толькі сілы бяруцца. Мяне ўзнагародзілі ордэнам Чырвонай Зоркі...».

[1] Указам Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад 6 снежня 1957 г. ёй было прысвоена званне Героя Савецкага Саюза. Восенню 1965 г. Міжнародны камітэт Чырвонага Крыжа ўзнагародзіў яе медалем Флорэнс Найцінгейл. Тым самым беларуская медсястра З. Туснолобова-Марчанка стала трэцяй савецкай медсястрой, атрымаўшай гэтую ўзнагароду.

[1] нарадзілася ў п. Багушэўск Віцебскай вобл. Выпускніца Віцебскага медыцынскага тэхнікума (1938). У даваенны час працавала фельчарам у п. Крупкі Мінскай вобл. Напачатку Вялікай Айчыннай вайны, накіравалася разам з дзіцем у партызанскую брыгаду ім. С.М. Кірава, якая дзейнічала пад Мінскам у лясах Пухавіцкага р-на. Вынесла з поля бою 139 параненых, дапамагла вылечыць ад розных захворванняў больш за 700 чалавек. Пасля вайны працавала ў лякарні п. Скідаль Гродзенскага р-на. Узнагароджана 10 кастрычніка 1967 г. медалем Флорэнс Найцінгейл.

[1] Нарадзілася ў г. Шчорс Чарнігаўскай вобл., Украіна. Выпускніца Гомельскай медыцынскай вучэльні (1941). Усю Вялікую Айчынную вайну знаходзілася на перадавой. Спачатку ваенным фельчарам 44 танкавай брыгады, затым – загараджальнага атрада НКУС СССР 50 арміі. Са снежня 1941 па май 1943 гг. – ваенны фельчар 128 асобнай стралковай брыгады. На яе аснове ў траўні 1943 г. была створана 199 стралковая дывізія, дзе М.А. Гарачук служыла ў 2 асобным медыка-санітарным батальёне старэйшай аперацыйнай сястрой. Пасля вайны з ліпеня 1945 г. праходзіла ваенную службу ў 157 памежным палку на пасадзе ваеннага фельчара. Пасля дэмабілізацыі прыехала ў 1948 г. у Гомель, дзе працавала ў чыгуначнай лякарні. У 1975 г. Міжнародны камітэт Чырвонага Крыжа ўзнагародзіў яе медалем Флорэнс Найцінгейл.

[1] нарадзілася ў в. Буда-Люшаўская Буда-Кашалёўскага р-на Гомельскай вобл. У лета-восень 1941 г. была медсястрой санітарнага парахода «Клім Варашылаў», які перавозіў параненых па Волзе. З лістапада 1941 па кастрычнік 1942 г. – старэйшай аперацыйнай сястрой 235 асобнага медыка-санітарнага батальёна 134 стралковай дывізіі 41 арміі Калінінскага фронту. У 1975 г. была ўзнагароджана медалем Флорэнс Найцінгейл.

[1] у дзявоцтве Малыгіна, нарадзілася ў в. Дзмітраўка Шахоўскага р-на Маскоўскай вобл. Выпускніца Валакаламскай школы медсясцёр (1939). У перадавае час працавала ў жаночай і дзіцячай кансультацыях Асташаўскай раённай лякарні пад Масквой. У першыя дні вайны запісалася ў знішчальны батальён, у якім стала начальнікам санітарнай службы. У яго складзе брала ўдзел у бітве пад Масквой. У лістападзе 1941 г. перайшла медсястрой-разведчыцай у атрад Шапашнікава «Шэсць Іванаў», які дзейнічаў у Падмаскоўі. Пасля перамогі савецкіх войскаў пад Масквой вярнулася ў знішчальны батальён. З 1943 па сакавік 1946 г. – медсястра 22 ваеннага дарожнага атрада. Удзельнічала ў вызваленні Беларусі ўлетку 1944 г. Пасля вайны жыла ў г. Баранавічы. 7 жніўня 1975 г. была ўзнагароджана медалем Флорэнс Найцінгейл.

[1] нарадзілася ў в. Вараноўшчына Бабруйскага р-на Магілёўскай вобл. Скончыла 10-месячныя курсы настаўнікаў рускай мовы і літаратуры пры Мінскім педагагічным інстытуце (1940). Была накіравана ў Вілейскую няпоўную сярэднюю школу. Напачатку вайны змагла эвакуіравацца ва Украіну. У ліпені 1941 г. запісалася добраахвотнікам і была накіравана камандзірам санітарнага ўзвода. Падчас цяжкіх абарончых баёў 1941-1942 гг. была двойчы паранена. Удзельнічала ў бітве за Каўказ, вызваленні Украіны, Малдавіі, Польшчы, Берлінскай бітве. Пасля вайны скончыла бібліятэчны факультэт Мінскага педагагічнага інстытута, працавала дырэктарам бібліятэкі Беларускага тэхналагічнага інстытута. У 1981 г. была ўзнагароджана медалем Флорэнс Найцінгейл.

[1] У Яраслаўлі па распараджэнню СНК СССР ад 15 жніўня 1944 г. адкрылася новае ВНУ – Яраслаўскі медыцынскі інстытут. У ім вырашылі застацца шэраг выкладчыкаў БМІ – І.М. Перэلمان, І.М. Верткін, А.А. Ліпманова, С.А. Батвіннік і інш.